

PSY A ICH CHOV V STREDOVEKEJ SPOLOČNOSTI SO ZVLÁŠTNÝM ZAMERANÍM NA ÚZEMIE UHORSKÉHO KRÁĽOVSTVA

Michal Pírek

„*Qui me amat, amet et canem meum.*“

Svätý Bernard z Clairvaux

PÍREK, Michal. Dogs and their breeding in Middle Ages society with special attention to the territory of the Hungarian Kingdom. *Historické štúdie*, 48, 2014, pp. 125 – 136.

Dog breeding, as a targeted human activity, certainly existed in the Hungarian medieval kingdom. Unfortunately, in contrast to medieval Western Europe, we have no historical sources about Hungarian medieval dog breeding, which would allow us to be able to describe such activity. As is clear from the present paper, we have only a few historical sources, which prove a high level of Hungarian medieval dog breeding. It also follows from these sources, that in medieval Hungary there was a rich representation of imported and domestic dog breeds, which responded within its composition to the requirements and needs of Hungarian medieval society.

Medieval Hungarian kingdom. Hunting books. Medieval dogs. Medieval breeder.

Žiadne iné zviera, hádam s výnimkou koňa, neovplyvnilo život človeka väčšmi ako pes (*canis*).¹ Tvor, ktorý sa dodnes za bližšie neobjasnených okolností dobrovoľne rozhodol sprevádzať ľudský rod v jeho dobrých aj zlých časoch. A dnes môžeme s istotou povedať, že jeho funkcia – pomocníka človeka pri love – zohrala v najstarších obdobiach ľudských dejín kľúčovú úlohu v evolúcii ľudstva.² Hoci je dnes známe, že jeho

¹ Ako uvádza francúzsky stredoveký filozof, františkánsky mních Bartolomej Angličan, vo svojom encyklopedickom diele *De proprietatibus rerum*, datovanom do obdobia okolo roku 1240. Latinský názov psa „*canis*“ bol odvodený od gréckeho slova „*cenos*“ označujúceho štekot. ANGLICUS, Bartholomeus. *De proprietatibus rerum*. Anton Koberger : Norimberg 1483, s. 422. Dostupné na internete: <http://www.archive.org/details/depropriatibu00anglgoog>, [10.9.2013]

² Veľmi zaujímavé sú závery posledných genetických výskumov, ktoré zmenili pôvodné teórie. Podľa nich došlo k domestikácii prvých psov vo východnej Ázii. Dnes je viac než isté, že prvé psy sa objavili najskôr v oblasti Stredného východu a ich najstarším predkom bol stredovýchodný vlk. Na vzniku dnešných plemien psov sa ďalej rôznou mierou kríženia podieľal aj čínsky vlk, európsky vlk a severoamerický vlk. Vedcom sa dokonca podarilo identifikovať krátku sekvenciu DNA, nachádzajúcu sa

cielené šľachtenie a plemenitba siahajú až hlboko do staroveku, ich úroveň v tomto období nikdy nedosiahla kvality chovu a plemenitby stredoveku, kde sa prvýkrát stabilizuje štandard psích plemien, ktoré sa stali základnými na vývoj všetkých dnešných moderných plemien.

Inak to nebolo ani v Uhorskom kráľovstve, kde sa cielená plemenitba a chov uplatňovali najmä na majetkoch zámožnej šľachty, a samozrejme, najmä na kráľovskom dvore. Práve v službách bohatej aristokracie a panovníka pôsobili profesionálni chovatelia psov, predchodcovia moderných kynológov, v stredovekých, aj v uhorských prameňoch označovaní ako *caniferi*, teda doslovne psiari.³

Uhorské stredoveké právne dokumenty sú na informácie o psiaroch veľmi skúpe, hoci práve ony by nám mohli o ich postavení v rámci dobovej uhorskej spoločnosti povedať viac. Nájdeme v nich len jednu zmienku v Zlatej bule Ondreja II., a to v článku 15., v ktorom sa im zakazuje, spolu s ľuďmi zaoberajúcimi sa chovom koní (*agasones*) a sokoliarimi (*falconarii*), žiť v poddanských osadách.⁴ Tento článok neskôr prevzali do svojich zákonníkov aj ďalší uhorskí panovníci.⁵ O tom, čo viedlo kráľov k takému podstatnému kroku, že tento zákaz potvrdili aj zákonom, dnes už môžeme len hádať. Najskôr však išlo o opatrenie bezpečnostné, ktorého cieľom bolo ochrániť poddaných pred nechcenými zrážkami so zvieratami, ktoré mohli poškodiť úrodu, napadnúť domáce zvieratá či zraniť, alebo dokonca usmrtiť samotných obyvateľov. O tom, že nešlo v stredovekom Uhorsku o nič výnimočné, svedčia mnohé prípady zachované v písomných prameňoch, pojednávajúce o škodách spôsobených zvieratami zo spomenutých chovov. Mnohé z nich sa často končili až ozbrojenými konfliktmi medzi poškodenými a majiteľmi zvierat.⁶

O živote a postupoch psiarov pri výchove a plemenitbe stredovekých psích plemien dnes vieme najmä vďaka dvom skvostom stredovekej literatúry. V oboch prípadoch

v blízkosti génu WBSCR17, ktorá by mohla byť zodpovedná za samotnú domestikáciu prvých vlkov. Pozri VONHOLDT, Bridgett M. et al. Genom-wide SNP and haplotype analyses reveal a rich history underlying dog domestication. In *Nature*, 464, 2010, s. 898 – 903.

³ S týmto označením sa stretávame napríklad v listine Bela IV. z 24. marca 1254: „*Quod accedentes ad presenciam nostram Saxones // nostri de Scypus, in villa Sumug cum caniferis nostris existentes.*“ MARSINA, Richard. *Codex Diplomaticus et Epistolaris Slovaciae : Slovenský Diplomatar II*. Bratislava : Obzor 1987, s. 305, č. 439 (ďalej CDES). K správnosti slovenského prekladu psiari je dôležité ukázať historický výraz, ktorým sa títo chovatelia a psodvi označovali v starej slovenčine: „*Psiar [psiar, psár]m kto sa stará o psov, psodvi: plyte pripustene od Bycze z gednym tarnym wozom, s koczom, a ze psarom TRENČÍN 1652; usil som psiarowi nohawicse M. KAMENŤ 1733; -ik dem: s poruczeny pana dano psarykowy na doloman a na nohawycze sukna TRENČÍN 1652.*“ MAJTÁN, Milan et al. *Historický slovník slovenského jazyka IV*. Bratislava : Veda 1995, s. 558.

⁴ „*Agasones, caniferi et falconarii, non praesumant descendere in villis servientum.*“ NAGY, Gyula et al. *Corpus Juris Hungarici: Magyar törvénytar 1000 – 1526*. Budapest : Franklin-Társulat 1899, s. 136.

⁵ Napríklad prakticky bezo zmeny ho prevzal do svojich zákonníkov aj Žigmund Luxemburský. DÖRY, Franciscus – BONIS, Georgius – BÁCSKAI, Vera. *Decreta Regni Hungariae : Gesetze und Verordnungen Ungarns 1301 – 1457*. Budapest : Akademiai Kiado 1976, s. 163, č. 13.

⁶ Podrobnejšie sa tejto problematike venuje vo svojej práci D. Dvořáková. DVOŘÁKOVÁ, Daniela. *Kůň a člověk v středověku*. Budmerice : Rak 2007, s. 104 – 106.

sú to diela zaoberajúce sa stredovekým lovom. Ide o *Loveckú knihu kráľa Modusa (Le livre du roy Modus et de la royne Racio)*⁷, najstaršie odborné dielo pojednávajúce o poľovníctve. Jej autorstvo sa pripisuje normandskému šľachticovi Henrimu de Ferrièresovi, ktorý ju mal napísať okolo roku 1370 ako zhrnutie svojich celoživotných loveckých skúseností. Druhou prácou je *Lovecká kniha Gastona Phébusa (Le livre de chasse de Gaston Phebus)*⁸, ktorej autorom, ako už jej názov naznačuje, je gróf z Foix Gaston de Foix, známy skôr ako Gaston Phébus. Nadiktoval ju v rokoch 1387 – 1389 a venoval burgundskému vojvodovi Filipovi II. Smelému. Aj on svoje dielo poňal ako zhrnutie celoživotne nadobudnutých poznatkov o poľovníctve.

Veľmi podstatnou pre priblíženie našej problematiky je najmä práca Gastona Phébusa, ktorý sa nevenoval, na rozdiel Henricha de Ferrièresa, sokolníctvu, ale špecializoval sa výlučne na lov so psami. O jeho vášni práve k tomuto spôsobu lovu svedčí aj kvalita chovu, v ktorom sa údajne nachádzalo 1 600 psov⁹ rôznych plemien. A o jeho jedinečnom vzťahu ku psom svedčia aj iluminácie, na ktorých sa v jeho blízkosti vždy nachádza nejaký pes. Podľa Phébusa stál na čele loveckých povolanií hájnik, ktorý musel prejsť výcvikom vo všetkých loveckých povolaniach. Táto postupnosť pomerne verne kopírovala výchovu mladého šľachtica na rytiera, s tým rozdielom, že sa úzko špecializovala na poľovníctvo a šľachtický pôvod nebol na jej výkon podmienkou. A práve na systéme vzdelávania v jednotlivých loveckých povolaniach a zručnostiach si môžeme priblížiť, čo všetko obsahovalo povolanie psiara. Podľa Phébusa adeptov na výkon tohto povolania vyberali spomedzi najviac sedem rokov starých chlapcov, ktorí mali kladný vzťah k zvieratám a prírode. Museli milovať svoje psy, ale zároveň byť pripravení potrestať ich, ak neposlúchali. Títo chlapci museli poznať mená všetkých psov v chove a každé ráno vyčistiť psie koterce v psinci. Dvakrát denne vymeniť všetkým psom vodu, každé tri dni prehádzať podstielku v kotercoch, a raz týždenne ju vymeniť. Museli vedieť dávať psom povely a zúčastniť sa s nimi na love. V prípade, že sa

⁷ Toto dielo sa zachovalo v jednom pravdepodobnom origináli datovanom do roku 1379 a v mnohých mladších prepisoch. Pre bohatú knižnú ilumináciu s vysokou výpovednou ikonografickou hodnotou sa okrem originálu, ktorý je uložený pod číslom Ms. Fr. 22545 v oddelení manuskriptov vo Francúzskej národnej knižnici v Paríži, vysoko hodnotí aj prepis vyhotovený v roku 1455 vo flámskej dielni pre burgundského vojvodu Filipa III. Dobrého. Uložený je v Kráľovskej knižnici Alberta I. v Bruseli pod signatúrou Ms. 10218. Viackrát bolo toto dielo vydané aj tlačou, napr. BLAZE, Elzéar et al. *Le livre du roy modus et de la royne Racio*. Paris : Elzéar Blaze 1839, 305 s. Dostupné na internete: <http://www.archive.org/details/lelivreduroymod00unkngoog>, [7.9.2013]

⁸ Práca sa zachovala len v neskorších prepisoch, z ktorých dva najvýznamnejšie, pre ich unikátne knižné iluminácie s obrovskou ikonografickou výpovednou hodnotou, sú dnes uložené pod signatúrami Ms. Fr. 616 a Ms. Fr. 619 v oddelení manuskriptov vo Francúzskej národnej knižnici v Paríži. Prepis Ms. Fr. 619 vyhotovila dielňa v Avignone a je starší ako Ms. Fr. 616. V súčasnosti sa pokladá za prvý prepis Phébusovho originálu, ktorý bol vyhotovený ešte za jeho života, teda do roku 1391, o čom by mohol svedčiť aj fakt, že až do 16. storočia bol vo vlastníctve rodu z Foix. Ms. Fr. 616, ktorý vyhotovili tri parížske dielne v roku 1407, dal potom s najväčšou pravdepodobnosťou odpísať, podľa originálu Gastona Phébusa vo vlastníctve vojvodu Filipa II. Smelého, jeho syn a nasledovník, burgundský vojvoda Jan I. Smelý. DE LONGEVIALLE, Christian et al. *The Hunting book of Gaston Phébus*. Hackberry Press : Dallas 2002, s. 4 – 7.

⁹ Tamže, s. 24.

práve honba nekonala, boli povinní psov dvakrát denne vyvádzať. V štrnástich rokoch sa títo chlapi stali konečne psiarmi a začali chodiť do lesa na postriežku, aby vedeli dobre rozpoznať zver, hlavne však jelene. Po dosiahnutí 20 rokov, ak splnili všetky predpoklady, mohli sa zo psiara stať pomocníkmi hájnika, a až potom hájnikom. Pre výkon tohto povolania však museli vedieť loviť. Zver, ktorá utiekla na polia, museli vedieť zahnať naspäť do lesa a museli vedieť chytiť a skrotiť jeleňa. Hájnik nosil vysoké a pevné kožené čižmy, ktoré ho chránili pred ihličím a koreňmi. V lete chodil oblečený v zelených šatách, aby sa mohol maskovať pred zverou, v zime potom v šedých, ktoré ho maskovali pred diviakmi. Cez krk mal prehodený kožený remeň s loveckým rohom. Na boku mal na opasku pripevnený lovecký meč a na druhej strane zasa s'ahovací nôž. Musel vlastniť tri kone a v ruke, na ktorej mal natiahnutú koženú rukavicu, nosil palicu (*estortoire*), aby si pri jazde lesom chránil tvár a odstrkával haluze.¹⁰

Za jednu z hlavných zručností hájnika pokladal Phébus výcvik farbiarov. Ten mali na starosti výlučne hájníci. Psy boli počas tohto výcviku zviazané do párov, aby neboli príliš mobilné a aby sa posilnilo ich sociálne správanie v skupine. Hájnik ich potom rôznymi signálmi a povelmi ovládal z konského chrbta. Počas celého výcviku spal so psami v jednej miestnosti, čo posilňovalo jeho súdržnosť so svorkou.¹¹ Z uvedeného vyplýva, že stredoveká kynológia bola v tomto období na omnoho vyššej úrovni, než si dnes vieme predstaviť. A to platí rovnako aj o veterinárnej starostlivosti.¹²

Zachoval sa pomerne dostatok prameňov, ktoré dokumentujú rozšírenie a postavenie psiarov v uhorskej stredovekej spoločnosti. Pravdepodobne najstaršou listinou, v ktorej sa spomínajú uhorskí kráľovskí psiari, je listina kráľa Ondreja II. z roku 1235, kde kráľ spomína kráľovských psiarov usadených v župe Baranya.¹³ Osobitnú pozornosť pramene venujú práve kráľovským psiarom, ktorí sa tešili vysokej priazni všetkých uhorských panovníkov. Svedčia o tom najmä listiny, v ktorých sa spomína majetok psiarov či ich osady nachádzajúce sa podľa litery zákona vždy mimo osady ostatných kráľovských poddaných. Paradoxne, práve z niektorých osád psiarov sa neskôr vyvinuli osady poddanské. Na našom území môžeme tento proces celkom spoľahlivo doložiť na príkladoch obcí Huncovce¹⁴ (okres Kežmarok) a Smižany (okres Spišská Nová Ves). Druhá menovaná bola, podľa formulácie v listine Bela IV. „*caniferis nostris*“, osadou kráľovských psiarov (*caniferi regii*).¹⁵ Navyše, táto listina z 25. marca 1254 naznačuje aj to, že táto osada kráľovských psiarov sa tešila výraznej podpore panovníka. Ide totiž

¹⁰ VERDON, Jean. *Volný čas ve středověku*. Vyšehrad : Praha 2003, s. 54 – 55.

¹¹ DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 52 – 53.

¹² Phébus správne prikladal veterinárnej starostlivosti vysokú dôležitosť, lebo bola kľúčovou pre úspešný chov. Vo svojej práci sa preto dopodrobna venuje základnej veterinárnej starostlivosti, ako aj komplikovanejším liečebným postupom. Tamže, s. 24 – 25.

¹³ „*Et caniferorum nostrorum, in Comitatu de Baranya constitutas*.“ FEJÉR, Georgius. *Codex Diplomaticus Hungariae Ecclesiasticus ac Civilis*. Tomi III, Vol. 2. Budae : Typis Typogr. Regiae Universitatis Ungaricae 1829, s. 432 (ďalej CDHEC).

¹⁴ Prvýkrát doložené ako osada psiarov pod názvom „*villa Canis*“ v listine z roku 1308: „*Thiederico de Villa Canis*.“ SEDLÁK, Vincent. *Regesta diplomatica nec non epistolarie Slovaciae I*. Veda : Bratislava 1980, s. 263, č. 579 (ďalej RDES).

¹⁵ CDES II., s. 305, č. 439. Pozri taktiež CDHEC, Tomi IV, Vol. 2, s. 211 – 212.

o kráľovské privilegium, ktorým Belo IV. svojim psiarom udeľuje právo na slobodný odpredaj pôdy, čím vlastne potvrdzuje ich slobodné vlastníctvo tohto územia. Ako z listiny vyplýva, kráľ takto reagoval na už existujúce odpredaje pôdy v prospech spišských Sasov, s ktorých majetkami osada a pozemky kráľovských psiarov (*terra Sumugh*) susedili. V listine je doložený aj štatút slobodného postavenia kráľovských psiarov, keďže sa tu jasne spomína, že pozemky môžu predávať len rovnako slobodným ľuďom, ako sú oni sami. Kráľ však podmieňoval vlastnícke právo tohto územia tým, že noví majitelia sa museli, rovnako ako predchádzajúci vlastníci pozemkov, venovať chovu psov pre kráľovský dvor. Toto všetko nasvedčuje, že psiari zo Smižian patrili medzi popredných chovateľov psov Uhorského kráľovstva. V súvislosti s tým preto zaujímavo pôsobí neskôršia listina Ladislava IV. z roku 1274, v ktorej kráľ udeľuje do večného užívania časť pozemkov psiarov zo Smižian svojmu familiárovi kňazovi Matejovi, farárovi z farnosti svätého Egídia v Turni (obec Turňa nad Bodvou, okres Košice-okolie).¹⁶ Je totiž veľmi nepravdepodobné, že by sa kňaz venoval chovu psov. Zároveň však možno jednoznačne konštatovať, že táto donácia Ladislava IV. nevypovedá o úpadku postavenia psiarov zo Smižian, lebo tí sa svojmu jedinečnému postaveniu tešili aj za vlády ďalších uhorských panovníkov. Kráľ Ondrej III. im 15. mája roku 1293 udelil ďalšie privilegium¹⁷, na základe ktorého podliehali psiari zo Smižian rovnako ako spišskí Sasi saskému právu, vychádzajúcemu zo zbierky saského feudálneho práva *Saského zrkadla*, ktorú vypracoval medzi rokmi 1220 – 1235 saský šľachtic Erike von Repgow. V Uhorskom kráľovstve patrili prípady saského práva do jurisdikcie grófa spišských Sasov. Preto je vysoko pravdepodobné, že väčšina psiarov zo Smižian pochádzala v tomto období, vďaka spomenutej podmienke Bela IV., spomedzi spišských Sasov, ktorým pozemky predali, alebo, skrátka, asimilovali s väčšinovým etnikom v danom regióne. Listina okrem už spomenutého privilegia obsahuje aj poplatky v zlate, ktoré boli psiari povinní platiť výlučne kráľovi, a to v presných termínoch¹⁸, ako aj pomerne veľmi presnú metáciu územia Sumugh. Zaujímavo vyznieva aj informácia, že psiari zo Smižian boli v reči ostatných obyvateľov Spiša nazývaní *besuncus*.¹⁹ V roku 1322 potvrdil toto privilegium Ondreja III. aj kráľ Karol Róbert z Anjou, a ešte neskôr v roku 1589 aj cisár Rudolf II. Habsburský. Možno preto predpokladať, že svoju vysokú úroveň chovu psov pre pa-

¹⁶ CDHEC, Tomi V, Vol. 2, s. 230.

¹⁷ Tamže, VI, Vol. 1, s. 245 – 247. Pozri BÁRTFAI, Szabó László. *Oklevéltár a gróf Csáky család történetéhez I., Oklevelek 1229 – 1499*. Budapest : Stephaneum Nyomda R. T. 1919, s. 22 – 24.

¹⁸ Na Sviatok svätého Martina 2 marky zлата, v druhej polovici 40-denného pôstu 2 marky zлата a 2 marky zлата na Sviatok svätého Jána Krstiteľa. CDHEC, Tomi VI, Vol. 1, s. 245. Išlo skutočne o nie malé poplatky, keďže jedna budínska zlatá marka v tom čase predstavovala 245,537 g zлата. Dovedna museli teda psiari zo Smižian ročne odviesť panovníkovi 1 473,222 gramu zлата. Aj tento fakt dokazuje, že išlo najskôr o privilegovaných a zámožných ľudí. HÓMAN, Bálint. *Magyar penztörténet 1000 – 1325*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia 1916, s. 122.

¹⁹ Ako uvádzajú vo svojej práci I. Szentpétery a I. Borsa, pomenovanie psiarov zo Smižian, ktoré spomína vo svojej listine kráľ Belo IV, je najskôr skomoleninou slovenského výrazu besnucus. SZENTPÉTERY, Imre – BORSA, Iván. *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke II*. Budapest : Magyar Országos Levéltár Kiadványai 1961, 2. – 3. zoš., s. 118, č. 2 577 (ďalej AKOKJ). V takomto prípade nie je vylúčené, že tento výraz by mohol byť odvodený od slova besný, besnota.

novnícky dvor si osada Sumugh udržala až do novoveku. Psiari zo Smižian však neboli jediní v Spišskej župe, ktorým sa od panovníkov dostávalo nevidaných výsad, čomu nasvedčuje aj nasledujúci prípad.

V roku 1288 sa medzi spišskými kráľovskými psiarmi vedenými Mikulášom, bratom Botyzovým (*Botyz, Boticz*), a spišským prepoštom Jakubom rozhorel spor týkajúci sa platenia desiatkov. Kráľovskí psiari sa platbe desiatkov bránili, pričom sa odvolávali na staré kráľovské privilégia, ktoré oslobodzovali všetkých kráľovských služobníkov (sokoliarov – *falconarii, draucharii, psiarov – caniferi* atď.) v Spišskej župe od platenia desiatkov. Prepošť Jakub sa preto sťažoval na Mikuláša u ostrihomského arcibiskupa Lodoméra, ktorý sa v tejto veci obrátil na kráľa Ladislava IV. Kráľ arcibiskupovi odpovedal v listine z 5. marca 1288²⁰, kde nie celkom jednoznačne odsúhlasil, aby jeho psiari a aj ostatní služobníci neboli oslobodení od povinnosti platiť cirkevný desiatok spišskému prepošťovi na základe starých privilégii. Nejednoznačné kráľovo vyjadrenie však najskôr spor neurovnilo a psiari aj naďalej odmietali desiatok platiť. Arcibiskup Lodomér sa preto o dva roky neskôr, v roku 1290, rozhodol Spišskú župu navštíviť. Tu potom osobne spory urovnal. Nakoniec, listinou vydanou v Spišskej Kapitule²¹ odsúdil protiprávne konanie psiarov a ostatných kráľovských služobníkov zapletených do sporu a prikázal spišskému prepošťovi Jakubovi, aby desiatky opäť začal vyberať. Okrem starých cirkevných práv, ako vyplýva z listiny, Lodomér svoju hlavnú obhajobu výberu desiatku spišským prepošťom opieral o privilégia svojho predchodcu ostrihomského arcibiskupa Filipa.

Okrem takýchto výnimočných svedectiev o pôsobení kráľovských psiarov sa zachovalo aj niekoľko menej významných údajov dokazujúcich ich pôsobenie na území Uhorského kráľovstva. V listine kráľa Bela IV. z roku 1247 sa spomínajú pozemky v okolí hradu Zemplín, ktoré kráľ pôvodne daroval kráľovským psiarom.²² V inej listine kráľa Bela IV. z roku 1254²³ sa spomína zasa pozemok psiara Pavla, ktorý sa mal nachádzať v blízkosti jazera Jazernica v Turčianskej kotline (dnes s najväčšou pravdepodobnosťou kataster obce Jazernica, okres Turčianske Teplice). V tomto prípade sa však nedá s istotou povedať, či išlo o kráľovského psiara, pretože ide len o informáciu súvisiacu s metáciou pozemkov, a kráľ tohto psiara nenazýva svojím – teda kráľovským psiarom.

Majetky kráľovských psiarov spomína najmä kráľ Ladislav IV., a to v listine z 5. augusta 1273, v ktorej udeľuje liptovskému psiarovi Stoissanakovi a jeho potomkom časť chotára Okoličné (dnes mestská časť mesta Liptovský Mikuláš, okres Liptovský Mikuláš).²⁴ Ďalej v dvoch listinách z roku 1281. Išlo o majetky kráľovských psiarov usadených v osade St. Gall (dnes maďarská obec Szentgál vo Vesprémskej župe).²⁵

²⁰ CDHEC, Tomi V, Vol. 3, s. 402 – 403.

²¹ WAGNER, Carolus. *Analecta Scepusii sacri et profani III.*: Viennae : Joannis Michaelis Landerer 1778, s. 15 – 16.

²² CDES II, s. 171, č. 249.

²³ Tamže, s. 319, č. 459.

²⁴ AKOKJ II, 2 – 3 zoš., s. 54, č. 2 398.

²⁵ WENZEL, Gusztáv. *Árpádkori új okmánytár: Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus IV, 1272*

Sem, na kráľov príkaz, vyslala Vesprémska kapitula svojho posla, aby zistil a overil metácie majetkov kráľovských psiarov a ich susedov, šľachticov Jacoba a Grysgona de Pechel. V dvoch listinách z roku 1289²⁶ a 1290²⁷ zasa kráľ spomína bývalý pozemok svojho psiara Johanna, ktorý daroval svojej sestre Alžbete, abatiši kláštora dominikánok na Zajačom ostrove pri Budíne. Toto územie malo priamo susediť s osadou Taxon (dnes obec Matúškovo, okres Galanta). V ďalšej donačnej listine z roku 1290, v ktorej kráľ Ladislav IV. udeľuje viaceré majetky comesovi Štefanovi de Bokon a jeho bratovi Mikulášovi za ich zásluhy pri dobýjaní hradu Barastian, sa spomínajú aj pozemky kráľovských psiarov Nyilas (dnes obec Hnilec, okres Spišská Nová Ves).²⁸ Z roku 1290 pochádza ďalšia donačná listina kráľa Ladislava IV. pre comesa Tomáša, syna Šimonovho, v ktorej sa spomínajú dva pozemky kráľovských psiarov, a to Luch (dnes kataster obce Tiszalúc ležiacej v Boršodsko-abovsko-zemplínskej župe v Maďarsku) a Tochol (dnes kataster mesta Tokaj, slávneho centra vinárskeho regiónu s rovnakým názvom, ležiaceho v Boršodsko-abovsko-zemplínskej župe v Maďarsku).²⁹

Celkom iného typu je listina kráľa Ladislava IV., datovaná medzi roky 1289 – 1291 a adresovaná županovi Puedovi. Kráľ v nej na základe sťažností viacerých šľachticov zo Zvolenskej župy nariaďuje županovi Puedovi, aby zabránil akémukoľvek nezákonnému privlastneniu si dedičného pozemku Guleb synov šľachtica Beyna, ležiaceho v tejto župe. Keďže na základe ich sťažností zistil, že bol ohľadom vlastníctva tohto územia oklamáný psiarom Martinom a jeho synmi, ktorí si svojím klamstvom chceli tento pozemok privlastniť.³⁰

V období vlády Anjouovcov sú zmienky o psiaroch viac než skromné. Vo všetkých prípadoch išlo skôr o potvrdenie starších historických prameňov, v ktorých sa nachádza zmienka o psiaroch. Jedinou výnimkou je exkomunikačná listina pre Matúša Čáka Trenčianskeho, vydaná nitrianskym biskupom Jánom 3. marca 1318. V nej biskup vymenúva všetky škody, ktoré mu spôsobil Matúš Čák pri dobýjaní Nitry, a aj na ostatných jeho majetkoch. Medzi inými neprávosťami a škodami sa tu spomína aj nezákonné zabratie biskupského dvora a domu s biskupovými jobagiónmi v Trenčíne, ktorý bol vo vlastníctve nitrianskych biskupov od čias jeho predchodcu biskupa Pascasia. Po jeho obsadení tu Matúš usadil svojich psiarov, pravdepodobne aj s chovom, čím, ako biskup spomína, mu spôsobil škodu vo výške 100 mariek.³¹

– 1290. Pest : Kiadja a Magyar Tudományos Akademia 1862, s. 231 – 232, č. 141 (ďalej CDAC); CDAC IV, s. 233, č. 142.

²⁶ „... quod terram Zoich vocatam ville Taxon immediate contiguam, sicut dicitur; a Johanne canifero nostro auferendo...“ CDAC IV, s. 340, č. 217.

²⁷ „... quod terram Zoych uocatam ville Toxun immediate contiguam, sicut dicitur; ab Johanne canifero nostro auferendo...“ CDAC IX, s. 524, č. 379.

²⁸ CDHEC, Tomi V, Vol. 3, s. 488.

²⁹ Tamže, VII, Vol. 3, s. 93 – 94, č. LXXVII.

³⁰ NAGY, Imre – NAGY, Iván – VÉGHÉLY, Dezső. *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idősb ágának okmánytára: Codex Diplomaticus domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeő*. Pest : Societas Historica Hungarica 1871, s. 71, č. 75.

³¹ „... preterea curiam nostram et domum et iobagiones nostros, in villa Trinchinensi existentes, a tempore mortis domini Pascasii, bone memorie predecessoris nostri, occupavit et caniferos suos

Z obdobia vlády Žigmunda Luxemburského poznáme o psiaroch tiež veľmi málo prameňov. Nájde ich napríklad v metáciach mesta Lendava (v listine ako Lyndua, dnes mesto vo východnom Slovinsku, neďaleko hraníc s Maďarskom, v regióne Prekmurje). V tejto metačnej listine z 3. marca 1389 sa spomínajú hneď štyria psiari, ktorí vlastnili v spomenutom meste majetky.³² Ide o pomerne zaujímavú informáciu, keďže, ako sme už spomenuli vyššie, Žigmund prebral do svojich zákonov starší uhorský zákon arpádovských panovníkov, zakazujúci usadzovanie psiarov v poddanských osadách.³³

Ak sa o psiaroch zachovalo iba malé množstvo historických prameňov, ešte horšia je situácia s informáciami o psoch a psích plemenách. Ako však dokazujú už vyššie uvedené stredoveké práce pojednávajúce o poľovníctve, chove a výcviku psov, úroveň stredovekých psích chovov bola pomerne vysoká. Tejto problematike sa vo svojej práci obsiahnejšie venuje najmä Phébus. Jeho chov tvorili najmä dlho- a krátkosrsté chrty rôznych veľkostí, v stredovekej francúzštine označované ako *levrier* či *lièvres*, v latinčine ako *vertragus*³⁴ a v nemčine ako *windhund*. V chove sa nachádzali aj štyri anglické chrty (*Greyhound*), ktoré dostal darom od slávneho stredovekého francúzskeho kronikára Jeana Froissarta. Ďalej talianske chrty, ktorých najbližším príbuzným je dnes plemeno talianskeho chrtika a pravdepodobne, podľa vyobrazení, aj írské a škótske dlhosrsté chrty, známe skôr pod názvom írsky vlkodav (*Irish Wolfhound*) a škótsky jelení pes (*Scottish Deerhound*).³⁵ Tieto psy boli podľa Phébusa priateľské a oddané a ich využitie v poľovníctve bolo všestranné. Osobitne si ich Phébus však vážil najmä ako vynikajúcich bežcov, ktorí ako jediní z pomedzi psích rás boli schopní uštvat' a uloviť zajace.³⁶ Podľa Istvána Szamotu a Gyulu Zolnaia sa v uhorských historických prameňoch chrty všeobecne označujú výrazom *agar*.³⁷ V tomto prípade je však dôležité byť pri ich tvrdení nanajvýš opatrný, nakoľko jediné, o čo toto svoje tvrdenie opierajú, je maďarské označenie chrtu *agár*. Avšak na obhajobu tohto výrazu v uhorských stredovekých prameňoch chýbajú presvedčivé dôkazy. Obaja bádatelia totiž odkazujú výlučne na názvy území a osád v uhorských stredovekých prameňoch, ktoré nesú toto označenie v svojom názve.³⁸ No práve v spomenutých prípadoch nie je vylúčené, že ide o skomoleninu latinského výrazu *ager*, všeobecne označujúceho pole či pozemok.

ibidem collocavit, in quibus nobis centum marcarum dampni intulit.“ RDES II, s. 151, č. 312. Pozri taktiež CDHEC, Tomi VIII, Vol 2, s. 169 – 183, č. LVIII.

³² „... item Iohannes Sustar et Chernel canifer intereg,...“; „...item Blasius Claus ac Fredel canifer intereg...“ MÁLYUSZ, Elemér. *Zsigmondkori oklevéltár I (1387 – 1399)*. Budapest : Magyar Országos Levéltár Kiadványai 1951, s. 94, č. 940 (ďalej ZO).

³³ Pozri pozn. č. 4.

³⁴ VERDON, *Volný čas*, s. 57.

³⁵ DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 27.

³⁶ Tamže, s. 92.

³⁷ SZAMOTA, István – ZOLNAI, Gyula. *Magyar oklevel-szótár: Régi okleveleken és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Budapest : Kiadja Hornyánszky Viktor 1906, s. 6.

³⁸ Napríklad Listina Bela III. z roku 1193, kde je medzi inými spomenutý aj pozemok „*Agar*“. CDHEC, Tomi II, s. 284.

Ďalšou významnou skupinou obľúbených psov v stredoveku boli *molosy*.³⁹ O ich zastúpení v uhorských stredovekých chovoch svedčí napríklad listina z 28. mája 1409 sudcu Štefana z Rozhanoviec.⁴⁰ Žiaľ, v tejto listine neexistuje žiadna presnejšia plemenná špecifikácia, o aké molosoidé plemená šlo. Gaston Phébus pokladal molosy za nenahraditeľné v love medveďov a divých sviň. V jeho chove sa nachádzali dogy, alany a anglické mastify, ktoré boli importované z Anglicka. Jediným žijúcim zástupcom plemena *alano* je dnes plemeno španielsky alano (*Alano Español*).⁴¹ Jeho plemenitba je veľmi blízka plemenitbe staroanglických buldogov, bulmastifov a dnes už neexistujúceho plemena nemeckých buldogov (*bullenbeiserov*)⁴², z ktorých bol neskôr vyšľachtený dnešný nemecký boxer.

Dogy radí Phébus do jednej skupiny s alanmi, teda medzi psy dôležité najmä pre lov medveďov a divých sviň. Pri oboch plemenách však upozorňuje na ich neskrotnú temperamentnú povahu, pre ktorú odporúča, aby mimo lovu mali tieto psy náhubky. Na ilumináciách v Phébusovej práci sú tieto psy vždy vyobrazené s honosnými obojkami, ktoré svedčia o tom, akú vysokú cenu mali tieto plemená v stredoveku.⁴³

Osobitne sa Phébus venuje azda najznámejšiemu zástupcovi skupiny molosov – mastifom (po taliansky – *mastino*, po španielsky – *mastín*, po starofrancúzsky – *mas-tin*).⁴⁴ Tieto dodnes najväčšie psy spomedzi všetkých psích rás patrili počas celého stredoveku medzi vysoko cenené. Mali povahové vlastnosti vynikajúcich prítulných rodinných psov, ale zároveň boli aj nekompromisnými ochrancami pánovej rodiny

³⁹ Hoci tieto psy sprevádzali ľudstvo už od úsvitu prvých starovekých civilizácií, o čom svedčia ich vyobrazenia z obdobia Sumerskej a Asýrskej ríše, svoj súčasťný názov dostali až v antickom Grécku, podľa gréckeho kráľovstva Molosia, ktoré ležalo v centrálnej časti historického Epiru (*Epeiros*), v jednej z najhornatejších častí pohoria Pindus (pokračovanie Dinárskych Álp na gréckom území), ktoré pokrýva prakticky celé územie klasického Epiru. O jedinečných vlastnostiach týchto psov písal rímsky básnik Grattius či Aristoteles v svojej práci *História zvierat*. Dostupné na http://classics.mit.edu/Aristotle/history_anim.9.ix.html, [11.9.2013]

⁴⁰ „... unum videlicet *flūulum vulgo layhunth nominatum et alium molosum*...“ ZO II (1407 – 1410), s. 244, č. 807.

⁴¹ Toto plemeno sa dostalo na Pyrenejský polostrov spolu s germánskym kmeňom alanov. Je jediným molosom, ktorý si zachoval svoju najčistejšiu historickú podobu. V priebehu 19. storočia sa toto plemeno považovalo za vyhynuté, no podarilo sa mu prežiť v izolovaných oblastiach Španielska. Vďaka tomu nedošlo k jeho ďalšiemu križeniu a plemenitbe. Asi aj preto sa toto plemeno v súčasnosti dožíva najvyššieho veku spomedzi všetkých molosoidných plemien a máva najmenej zdravotných problémov. V Španielsku sa dodnes tieto psy používajú na lov divých sviň bez použitia zbraní. Svorky alanov diviaka najprv vystupujú, uštvú a nakoniec usmrtia bez zásahu človeka. Jedinečnosť tohto plemena, ako aj jeho starobylý pôvod potvrdil aj výskum odborníkov na genetiku z fakulty Veterinárnej medicíny na Cordóbskej Univerzite v Španielsku (Universidad de Córdoba - Facultad de Veterinaria). Pozri MORERA, L. et al. Genetic Variation Detected by Microsatellites in Five Spanish Dog Breeds. In *Journal of Heredity*, 90, 1999, 6, s. 654 – 656.

⁴² Okrem nemeckého bulenbeisera existovalo aj mnoho ďalších národných variant tohto psa, za všetky spomeňme napr. brabantského a dánskeho bulenbeisera.

⁴³ DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 26 – 27.

⁴⁴ Názov *mastin* vznikol s najväčšou pravdepodobnosťou odvodením z latinského nespisovného výrazu *mansuetinus* – domáci, ktorý vznikol odvodením z latinského výrazu *mansuetus* – krotký, pokorný, láskavý. Výraz *mastif* potom vznikol jeho skomolením v starej francúzštine vo výraze *mestif* – psisko.

a majetku. Z tohto dôvodu sa najčastejšie využívali ako strážne psy na hradoch a v palácach. Ako však Phébus dodáva, anglické mastify sú vynikajúce aj pri love medveďov, diviakov a vlkov.⁴⁵ Na ilumináciách v Phébusovej práci majú mastify vždy obojok s ostrými vonkajšími hrotmi, ktorý ich mal chrániť počas poľovačky pred útokom divých zvierat.

Azda najvýznamnejšími loveckými psami stredoveku boli farbiare (po lat. *segusius*, *canis sagax*, *canis sangvinarius*),⁴⁶ ktoré sa v uhorských stredovekých prameňoch označovali výrazmi *layhunt*, *layhwnt*, *layhunth* či *leithunt*. Ich jedinečná úloha pri hľadani poranenej zveri vďaka krvi (v poľovníctve označovanej ako farba), ktorú za sebou zanechávalo unikajúce poranené zviera, ich radila medzi jednu z najvyhľadávanejších skupín poľovných plemien v stredoveku. Techniky a zbrane používané stredovekými lovcami totiž zviera skôr zranili, ako usmrtili, a preto dohľadávanie patrilo k bežnejšej súčasťi poľovačiek, ako je to v modernom poľovníctve. Stredoveké formy farbiarov však boli omnoho mohutnejšie a väčšie. Ich plemenitba bola pravdepodobne založená na krížení s molosmi, o čom by mohla svedčiť aj už spomenutá formulácia v listine Štefana z Rozhanoviec.⁴⁷ Vari jedným z najlepšie zachovaných plemien stredovekých farbiarov je plemeno anglického farbiara (po lat. *canis sangvinarius Anglorum*). Hoci toto plemeno dnes má v názve prívlastok anglický, jeho pôvod je potrebné hľadať v Belgicku. Iný názov tohto psa je totiž pes svätého Huberta (po fran. *Chien de Saint Hubert*), a ako spomína vo svojej práci Phébus, medzi najlepších farbiarov v tých časoch patrili psy zo slávneho opátstva Saint Hubert v Ardenách (dnes valónska časť Belgicka, provincia Luxembourg).⁴⁸ Veľkosť a mohutnosť stredovekých farbiarov bola nevyhnutnosťou, keďže sa často dostávali do bezprostredného kontaktu s poranenou vysokou a čiernou zverou, ktorej sa museli ubrániť, a tiež museli byť schopné prekonať pri dohľadávaní často veľmi veľké vzdialenosti. Ako sme už spomenuli, výcvik farbiarov patril k najvyššiemu stupňu poľovníckych zručností a mohli sa mu venovať výlučne hájníci, ktorí tejto zručnosti cvičili zároveň aj svojich nasledovníkov spomedzi psiarov. V Phébusovej práci je zobrazených mnoho z výcvikových postupov, kde hájnik, vždy sediaci v sedle koňa, učí dohľadať poranenú zver psiara, ktorý vedie na dlhej stopovacej vôdžke farbiara.⁴⁹

O prítomnosti farbiarov v stredovekom Uhorsku svedčí aj listina kráľa Žigmunda Luxemburského z 13. októbra 1423, ktorá je odpoveďou na sťažnosť vdovy po Mikulášovi Forgáčovi z Gýmeša a jej synov Imricha, Petra, Ladislava a Juraja.⁵⁰ Kráľ v tejto listine prikazuje jednému zo svojich ľudí (v listine sú menovaní Valentín z Kostolian, Peter z Oslían, Benedikt z Kalnej nad Hronom a Michal z Kyssethe), aby vyšetrili túto sťažnosť, podľa ktorej si mal Peter Čech z Levíc požičať od Forgáčovcov 6 psov zvaných *layhwnt*, a ani po viacerých žiadostiach ich nevrátil. Závery vyšetrovania kráľ

⁴⁵ DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 30 – 31.

⁴⁶ VERDON, *Volný čas*, s. 57.

⁴⁷ Pozri poznámku č. 40.

⁴⁸ DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 42.

⁴⁹ Napríklad, DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 37.

⁵⁰ ZO X (1423), s. 488, č. 1 221.

žiadal oznámiť prostredníctvom hronskobeňadického konventu. Konvent listinou z 22. novembra 1423 kráľovi potvrdil, že Peter Čech z Levíc si spomenuté psy od Forgáčovcov požičal a doteraz ich nevrátil.⁵¹

To, že sa farbiari v stredovekom Uhorsku na šľachtických panstvách bežne chovali, potvrdzuje aj listina zo 6. decembra 1395, v ktorej sa vdova po magistrovi Mikšovi sťažuje kráľovi Žigmundovi na nezákonné zabratie majetkov z pozostalosti jej manžela Štefanovým synom Štefanom.⁵² Pri vymenovávaní všetkých škôd na rôznych majetkoch spomína aj osadu Zenthgyvrgvara (dnes obec Jur nad Hronom, okr. Levice), v ktorej jej mal tento šľachtic okrem spôsobených ostatných škôd ukradnúť aj päť psov nazývaných *layhunt* a 40 psov nazývaných *zelednek*. V súčasnej maďarčine sa výrazom *szelindek*, odvodeným zo stredovekého *zelendek*, označujú najmä anglické mastify či krížence mastifov s molosmi. Stredoveký výraz *zelendek* sa však jednoznačne vzťahuje na najrozšírenejší typ psa v stredoveku – tzv. *mäsiarskeho psa*. Prívlastok mäsiarsky dostala táto skupina psov vďaka svojmu využitiu, pretože poháňali zvieratá zakúpené mäsiarmi.⁵³ Dnes sú jeho najbližšími príbuznými plemená rotvajler (*Rotweiler*) a bordeauxská doga (*Dogue de Bordeaux*). Tieto psy patrili v stredoveku spomedzi molosov k finančne najdostupnejším, a tak ich na ochranu svojich obydli využívali aj menej zámožné vrstvy obyvateľstva. Dali sa však úspešne využiť aj pri love čiernej a vysokej zveri či medveďov. Phébus ich podľa hodnoty radil do spoločnej skupiny so psami, ktoré označoval výrazom *courser*, predchodcov dnešných duričov. Tieto psy nasadzovali najmä tam, kde nemohli loviť pre nebezpečenstvo zranenia vysoko cenené chrtý. V Phébusovom chove sa takýchto psov nachádzalo najviac. Charakteristické boli najmä atletickým telom s mohutnejším hrudníkom a zvesenými ušami. Farebná variabilita ich srsti bola obrovská. Hoci rozhodne nepatrili v chove medzi najvzácnejšie, o čom svedčí aj to, že ani na jednom z vyobrazení nemajú tieto psy obojok, ktorý bol na vzácnych kusoch doslova ukážkou stredovekého šperkárskoho umenia⁵⁴, pre jeho najobľúbenejší typ lovu *boud* – veľkého honu na koňoch s obrovským množstvom psov – boli nenahraditeľné. Pre ich vlastnosti ich dokonca pokladal za najvhodnejšie na tento typ lovu.⁵⁵ Medzi najmenej uznávané plemená v Phébusovom chove patrili plemená určené na lov vtáctva. Išlo najmä o krátkosrsté a dlhosrsté stavače a rôzne typy španielov, ktoré sa nazývali podľa krajiny, odkiaľ ich dovezli. Tie však Phébus nemal vo veľkej obľube, tvrdil o nich, že majú toľko nedostatkov ako krajina, z ktorej pochádzajú.⁵⁶

Zaujímavé je aj to, že vo Phébusovej dobe neboli v Okcitánsku známe menšie poľovné psie plemená ako jazvečíky či malé teriéry určené na lov zajacov v brlohoch. Na

⁵¹ Magyar Országos Levéltár, Diplomatikai Levéltár (Q szekció), Családi levéltárak (P szekcióból), Forgách család (Q 75), 58977.

⁵² ZO I (1387 – 1399), s. 458, č. 4 179.

⁵³ VERDON, *Volný čas*, s. 58.

⁵⁴ Jedna z najväčších zbierok historických psích obojkov sa nachádza v Múzeu psích obojkov na hrade Leed v grófstve Kent vo Veľkej Británii.

⁵⁵ DE LONGEVIALLE, *The Hunting book*, s. 28 – 29.

⁵⁶ Tamže, s. 29.

ich lov sa preto používala živá fretka, ktorá mala náhubok. Lovci uložili k všetkým východom z brlohu siete a psy, najčastejšie už spomínané plemená určené na lov vtákov. Fretka potom zajace vypudila z brlohu a tie priamo vbehli do sietí, alebo ich ulovili pri výbehu psy.⁵⁷

Chovateľstvo psov ako cieľená činnosť teda nechýbala ani v stredovekom Uhorskom kráľovstve. Je pravda, že na rozdiel od západnej Európy sa nám priamo o nej nezachovali žiadne historické pramene, ktoré by nám ju mohli priblížiť. No ako vyplýva z predloženého krátkeho prehľadu, k dispozícií máme niekoľko historických prameňov, vďaka ktorým možno predpokladať, že aj uhorské stredoveké chovateľstvo dosahovalo podobnú úroveň. Je taktiež nad všetky pochybnosti zrejmé, že v stredovekom Uhorsku existovalo bohaté zastúpenie stredovekých psích plemien vycvičených na rôzne činnosti. V uhorských šľachtických chovoch, a najmä v kráľovskom, sa určite nachádzalo množstvo importovaných, ale aj domácich plemien psov, ktoré zodpovedali svojou skladbou požiadavkám a potrebám stredovekej spoločnosti.

DOGS AND THEIR BREEDING IN MIDDLE AGES SOCIETY WITH SPECIAL ATTENTION TO THE TERRITORY OF THE HUNGARIAN KINGDOM

Michal Pírek

The dog - an animal that in the history of humans, has played a key role. The latest findings of modern genetics impose the origins of the dog to the Middle East, and outline the likely reasons for its domestication. It seems that the targeted cross-breeding and breeding of various breeds occurred in antiquity, but breeding as a targeted human activity reached its peak in the Middle Ages. Although Hungarian historical sources are very modest about medieval dog breeding, it is likely that the famous works on this subject from the environment of medieval Western Europe were also known to Hungarian kings and nobility. Though historical sources about this fact are still absent, this paper confirms the historical sources that mention the medieval specialists of the breeding and care of dogs in the service of Hungarian kings and nobility. In addition to these important historical sources there are also those which mention the different dog breeds in the holdings of the Hungarian kings and aristocracy.

Mgr. Michal Pírek, PhD., SNM – Historické múzeum, Vajanského nábrežie 2, P. O. Box 13, 810 06 Bratislava

⁵⁷ Tamže, s. 60 – 61.